

ՎԵՂՈՒՆԻ

✽ ԵՒ Մ. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ ✽

Ոչ մէկ ծանօթութիւն չեմ ունեցած հետք. կը ճանչնայի զինք գլխաւորապէս « Սերջանք »-ի և « Պարսմանքի Նշանակ. ներ»-ուն ճակատը: Ու առիթը, որ մեզ կը ներկայանայ հիմայ՝ յօդուածիս նիւթը՝ նեւու զինք, պիտի չճանդիպէր, թէ որ Պարսմանք՝ պարսաւանքի գէջ մը չնեւ տէր գրական հրապարակի վրայ՝ նոր «Վեղունի»-ի հասցէին, ոտնակոխ ընելով ամէն ինչ, առանց ողջմտութեան: Ու տուած հարուածներուն պատճառը. — հին հաշիւ մը պահեր է եղեր միտքը՝ իր մէկ ողաւնաւորին վրայօք յայտնուած կարծիքի մը ի վրէժ, և որ աւելի մեծն է՝ իրեն ալ չզիմուիլը՝ «Վեղունի»-ին համար ոտանաւոր կամ յօդուած մը խնդրելու: « Եթէ պէտք է ընդունիլ որ քննադատութիւնը շիտակ ճամբան ցոյց տալու և սխալանքներ սրբագրելու կը ծառայէ », (Պարսմանքի խօսքերն են՝ Ահմեթաթին քերթուածոց գրադատականին մէջ), պէտք է հետեցնել որ իր գրախօսականին մէջ բոլորովին ուրիշ բան է տիրապետողը, քան ողջամիտ քննադատութիւնը:

Մենք չենք ուզեր նկատել այն տեսակէտը, թէ «Վեղունի»-ին փնտսելով՝ հայ որբերու բերանէն հացիկը կորզելու ջանքերը ո՛ր աստիճանի ազնիւ և ազգասիրական զգացմանց վրայ հիմնուած են: Մենք կ'ուզենք ծանրանալ ուրիշ տեսակէտի մը վրայ. նոյն ինքն մեր քննադատին ձեռնհասութեան վրայ: Յայտնի է թէ որ և է դատողութեան արժէքը կախումն ունի դատողին արժէքէն. այս է որ մենք կ'ուզենք հոս քննել: Մանաւանդ թէ ոչ մենք, որ այդ գործով առանձնական զգացումներու տեղի տուած կ'ընայինք կարծուիլ: Այլ այդ հարցը պիտի ուղղենք հանրութեան. թող իր քերթուածներու քննադատները խօսին, գիտնալով՝ որ գրուած.

նեղն են գրագէտի մը ունեցած կամ չունեցած արժանիքը մերկացնողը:

Պարսմանքի « Սերջանք »-ն ու « Պարսմանքի ծաղիկներ »-ը քննադատուած են թէ՛ բացարձակ բարեկամական զգացմամբ, և թէ՛ անաչառ անկողմնակալութեամբ. մենք վերջին փորձառու և զանազանիլ գիտողներուն պիտի յանձնենք զինք:

Լեռան մը խորշը երբ հանքի նոր մը թերք մը կը գտնուի, թէ որ ծանօթ մետաղ մը չէ՛՝ կը յանձնուի մետաղաբան նիւու. և ասոնք իրենց փորձերով կը ցուցնեն՝ թէ ինչ նիւթեր է և բաղադրութիւններէ կազմուած է. ըստ այնմ կ'առնէ նա իր յարգը: Ճիշդ այսպէս է նոր գրքի մը երևումը. գրախօսականներու մէջ ան լուծուել է և զննուել է վերջ կը ստանայ իր արժէքը, միայն թէ անկողմնակալութեամբ դիտուին անոր գաղտնիքը, թերութիւնքն ու առաւելութիւնքը. վասն զի ընդհանրապէս սովորութիւն է եղած մեր գրադատներէն շատերուն՝ լաւատես զուտուիլ միայն՝ երբ գիրք մը առանձնակի և ուղղակի իրենց հասցէին դրկուած է. մինչ ընկերութեանց և խմբագրութեանց ուղղուած գրեքն են որ աւելի ուղիղ և երկակողմանի կը քննադատուին, առանց նոր մէկ կողմը միայն ծանրացնելու, ներկայացնելով ինչպէս որ է: Պարսմանքն ալ սասանի առիթներու հանդիպած կ'երևին. անոր հատորներուն յայտնի ու խոշոր թերութիւններուն դիմաց, ինչպէս վերին ալակնարկեցինք, կամաւ աչքերնին գոց կեցած են, գովեստի մէկ կէտը յանդուսն ընդարձակելով, ինչպէս որ ըրած էր ինք Պարսմանքի՝ Վեղունիի մէկ թերութիւնը:

Ա. Յ. Պարսման կ'ըսէր. « Արեւելի լեզուն, որքան պարզ ու դիւրաստ է իր կարգին, Պարսմանքի ծաղիկներուն մէջ ալ աւելի յստակ հասկացման մը ստացած է ». կայ, այո՛, երկուքին մէջ տարբերութիւն, առանց, սակայն, առաջինն ըլլալու « պարզ ու դիւրաստ իր կարգին » ձեռքով. Ա. Ալեքսանեան իր գրախօսականին մէջ սապէս կը յայտնէր նաև իր կարծիքը. « Տողեր ալ կան, ու ամբողջ հա-

տուածներ ալ, որոնք եթէ բոլորովին անհասկանալի չեն, գէթ շատ մութ են սովորական ընթերցողին համար, որ թող թէ պատկեր մը յօրինելու երևակայութիւնը չունի, այլ չունի նոյն իսկ բառերով յօրինուած պատկեր մը աչքերուն առջև նկարելու կրաւորական երևակայութիւնը»։ և Մ. Կիրեան «Երեակայութիւն մը որ — կ'ըսէ — իր քմածին բերթուածներուն մէջ (թողքի փունը, Լլոր...) կը յայտնուի անհեթեթ, բացարձակապէս անգոյ» (Ճիրակ 1905)։ Յ. Ա. Ալեքսանեան կը շարունակէ դեռ իր ըսածը. «Բանաստեղծին միտքին պատկերը հասկնալու կամ նմանութիւններ տեսնելու համար պէտք կը զգաս քանի մը անգամ այդ տողերը կարդալու, և այն ատեն թերևս յաջողիս տարտամ պատկեր մը և անորոշ նմանութիւն մը տեսնելու։ Այս մութ մասերը գրեթէ միշտ կը զբառնուին այն կտորներուն ու տուններուն մէջ ուր բնական տեսարան մը կը ներկայացուի. միւս կտորներուն մէջ մթութեան գրեթէ չես հանդիպիր։ Զոր օրինակ մեզի մութ երեցած կտորներէն են Երամշտու, քիտը, Գիւկրային րաւորը, Ժանեկները, որոնք մէջ ներկայացուած պատկերները մտքի առջև նկարելու համար միտք կը յոգնի. և վերջապէս եթէ խորհիս թէ յաջողեցար պատկերացնելու և իմաստը հասկնալու, կը զգաս թէ լիովին գոհացուցած չես»։ (Թիւրակն 1904)։

Մ. Կիրեանն քննելով Պարսամեանի գաղափարներն ու իմաստները՝ կ'եզրակացնէ թէ՛ «Պարսամեան շատ հեղ մութ է, շփոթ ու անհասկանալի. անհասկանալիութիւն մը որ ոչինչ ունի առեղծուային, հետեւաբար մտացի ճիգով մը լուծելի. որ խրթին կամ գերաւորը մտածուի մը, զգացումի մը պահարանը չէ, այլ արդիւնք ո՛ր և է զգացումի և գաղափարի չգորութեան, ոչընչութեան՝ բառերու ստեղծագործութեամբ մը քառացած ։ Տհաս միտք մը, որ իր ըսածը ինքն ալ չի գիտեր, որ չի տեսնար գծելիք պատկերը, և ըստ բաղդի կը գրէ» (Ճիրակ 1905)։

Այս երկու վերջին տողերն ուրիշ կտորի մը մէջ աւելի կը պարզէ սոյն կարող գրադէտը, անկից հանելով նաև Պարսամեանի յատկանիշ մը. «պատկերներու ու նմանութեանց մէջ նշանաւոր կերպով ձախաւեր ու անհարակ—բացատրող մը»։ «Ուր Պարսամեան կ'ուզէ ինքն իր քովէն բաներ մ'ըսել, հոն իր երևակայութիւնը կը յայտնուի ծիծաղելի և այլանդակ, եթէ ոչ բոլորովին սոզոյն» (Անդ)։

Լաւ կը բացատրուի Արշակունքը նաև «Ազատամարտ»ի գրագէտ — խմբագիր Ռ. Զարգարեանէն, Պարսամեանի հետեւած մասնական արուեստին նկատմամբ. «Ընդունելով Խորհրդապաշտ Արուեստ մը — կ'ըսէ — որ իր քով մշուշոտ ու սոզոյն է և որ յաճախ փոխանակ թերաստուեր մը դառնալու և պատկերին մասերն իր ամբողջութեան մէջ կենդանացնելու, ընդհակառակն կարծես պարտը վրձինի մը մթութիւնը, աւերող ներգործութիւնը կրած ու ֆասակար դարձած է։ Իր այս արուեստը չափազանց օրային, քմայքոտ ու անշրջագիծ է» (Ար. Մամուլ 1904)։ «Արուեստի չի հասած հոգի մը, — կ'ըսէ դարձեալ Մ. Կիրեան — որուն (Պարսամեանի) յուզմէնքը, ցրուած խառնաշփոթ ու օգային են մոխրերու պէս, և սովորական, ստորեայ հոգի մը որ ըսելիք ոչինչ ունի շահեկան» (Ճիրակ 1905)։ և Ռ. Զարգարեան ցուցնելով անյաբող և հետեւակ արուեստին զոհեր՝ անոր ոտանաւորին մէջ զանազան կտորներ, «Միայն, անկապակից ու մթմամած — կը կոչէ —, որ կը կարծուի թէ մատախուղով ծանրացած ըլլան» (Անդ)։

Մ. Պարսամեանի տաղաչափութեան ու գործածած բառերու մասին խօսելով իր գրադատները՝ ընդհանրապէս արհամարհանօք դիտած են զանոնք, զոր օրինակ Մ. Կիրեանն. «Կարելի է ըսել թէ վերադիւնելու ((épiphète) ընտրութիւնը կը դառնէ հեղինակի մը տոհմիկ կամ հասարակ ծագումը, անոր արուեստին աստիճանը, զգայնութեան և երևակայութեան տեսակը։ Միայն, անհաս, հասարակ ու տը-

կար վերադիրներու գործածութիւնը կը բաւէ վերջնականապէս դատապարտելու հեղինակ մը, Այս տեսակէտէն «Անըջանք» կը վխտայ յոռի ճաշակի ողբալի սխալներով, ծանր յանցանքներով: Աճականներու կը կը հանդիպու, որոնց հոտ ինչ ընելը, ինչ ըսել ուզելը ինքզինքիդ ի գուր կը հարցնես» (Շիրակ 1905): «Անըջանք»ն ու «Պատրանքի ծաղիկներ»ն ընթերցողը Պարսամեանի քով պիտի գուշակէ սեփական բառգիրք մը, ուր ստէպ մի և նոյն բառերը կ'անցնին ու կը դառնան իր ոտանաւորներուն մէջ, 'խախտութեան ընտրութեան մը թերութիւնը կը յիշեցնէ Ռ. Զարդարեան, որ «եթէ ինք անկախօրէն գիտած ըլլար նոր symbolներու, իր քերթուածներուն զբեթէ ամբողջութիւնը փրկած պիտի ըլլար՝ մարմալի, շրալի, սեղանի, լեռնի, մոնիչուի, լիդուի, յատկի, յամպարի, սարալի, ինչի, ձիւնի, ձիւնաբայրի կըկնութեանց յամառ հալածանքէն, որովհետեւ հազուադիւրէն են այն կտորները որ աստիցմէ դեռ ասոնց կարգէն՝ տեղեկութիւն, պարիկի, սեղանի նման բառերէն հատ մը երկուր չունենան անպատճառ » (Ար. Մամուլ. 1904):

«Անըջանք»ի ոտանաւորներու մասին այսպէս կը յայտնէ Հ. Ա. Ալեքսանեան իր կարծիքը. «Ոտանաւորները յանգի ու չափի կողմէ զանազանութիւններ կը պարունակեն, բայց տնայտնութեան մասին միօրինակութիւն մը կը տեսնուի անոնց մէջ, որոնք զբեթէ ամէնքն ալ չորս տողով յօրինուած են» (Բիրաւն 1904):

Գալով անոնց արտաքին տարազին, որ է կորովն ու ոտանաւորի մը սեփական յատկութիւնները, դիտել կու տայ Մ. Կիրճեան, որ «անոնցմէ շատեր՝ արձակունակ և տկար» են. օրինակ մը դնելէ

վերջն ալ կ'ըսէ, «ամէնքն ալ ծիծաղելի, և իբր այդ՝ սպաննող» (Շիրակ 1905):

Գրագէտներու կարծիքն ու դատաստանը դնելէս վերջ, անշուշտ ոմանք պիտի առարկեն թէ ընաւ գովեստի արժանի կէտ մը չունէր Պատասխանը շատ պարզ է, մանաւանդ անոնց՝ որոնք կը ճանչնան գոնէ Կիրճեանի ու Զարդարեանի գրական արժանիքը՝ Պարսամեանէն անհամեմատ կերպով վեր: Այս ամէն տեսած թերութիւններէն դուրս, եթէ մնաց բան մը՝ որոնց վրայ բան մը չըսուեցաւ, թող գովեստի արժանի համարին այդպիսի կտորները. յիշելով սակայն, թէ կարելի է որ բան մը լաւ ըլլայ, միանգամայն գէշ, ու կրնային իրենց տեսած թերութիւններն ուրիշ տեղ առաւելութիւն բաւել:

Դառնալով Պարսամեանի, կ'ուզենք յիշեցնել նաև իրեն այն մէկ խօսքը, զոր ըսած է ինք, բանաստեղծ Մ. Աճեմեանի քերթուածոց ի գովեստ և Վ. Թէքէեանի «Հոգեք»ուն ի պարսաւ զրած զբախտաւ կանխին մէջ (Արեւիք 1908. թ. 6971). «Մարդու լսողութիւնը, բաւական սուր և զգալուն ըլլալու է, զանազանել կարենալու համար բանաստեղծութեան մը աղէկը ու գէշը». արդեօք իր սուր և զգալուն լսողութիւնն էր որ կրցաւ զանազանել տալ բանաստեղծութեան գէշն ու բարին, զոր օրինակ Ա. Զօպանեանի, Վարուժանի, Շիրվանզադէի՝ յօդուածներուն մէջ, Եւ յաւակնոտ կերպով մը յանդգնիլ մինչև իսկ թախտն, որ ամբողջ Եւրոպայի դիմաց փառաւոր հրաշակերտ մը մնացած է, անուանել «զբեթէ հինգ հարիւր տարիներէ ի վեր դարերու փոշին տակ արդէն մզլտած, ծթած դիցապաներգութիւն մը»:

Այս Պարսամեանն է ահա նոր «Գեղունի»ն քննադատողը...

Հ. Ղ. ՏԱՅՆԱՆ

